

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Радзімовська О.В.

молодший науковий співробітник

ІПООД НАПНУ, Україна

EMPIRICAL RESEARCH ON PROFESSIONAL IDENTITY OF VOCATIONAL AND TECHNICAL SCHOOLS STUDENT

Radzimovska O. Junior Research Fellow Institute of Pedagogical Education and Adult Education, NAES, Ukraine

Abstract. In the article the relevance of research and development of professional identity of students of vocational schools is considered. The concept of «professional identity», generalized by the modern authors, and the author's own definition of professional identity of the vocational institution student is presented.

The article determines the parts of professional identity (components, indicators, status), and presents the results obtained in empirical research aimed at identifying the level of professional identity of the vocational schools students.

The author analyzes the specificity of professional identity of students of different years of study and different specialties within the Service Industries.

The study of external and internal factors of professional identity revealed some problems that need rethinking and require changes.

Using factor analysis, which is presented in the article, allowed to process data and to combine a large number of professional identity indicators selected for study into groups called factors.

The «professional self» factor was selected as the primary one, and a relation between it and other factors was discovered.

The empiric study showed that professional identity of students of vocational schools (Service Industries) has an average level of development; while emotional and volitional and design-behavioral components are more developed and motivation-value component is less developed; the specificity of professional identity is affected by the field of professional specialization (future bartenders, waiters and junior specialists in catering have higher numerical values in motivational-value, emotional and volitional components of professional identity, personal professional activity and positive attitude to work, while future sales show higher values on a scale of «alternative professional identity».

Keywords: professional identity, professional development, students of vocational schools, vocational schools, vocational training

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність дослідження та розвитку професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладах в умовах професійного навчання. Представлено авторське визначення професійної ідентичності учня професійно-технічного навчального закладу.

В статті виокремлено складові професійної ідентичності (компоненти, показники, статуси), чинники її розвитку та представлено результати емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення рівня розвитку професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів та впливу різноманітних чинників на її формування.

Використання факторного аналізу, представленого у статті, дозволило опрацювати дані та об'єднати значну кількість показників професійної ідентичності, обраних для дослідження в групи фактори.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійний розвиток, учні ПТНЗ, професійно-технічний навчальний заклад, професійне навчання.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Проблема якості професійної підготовки кадрів завжди є актуальною. На сьогодні публічно визнаним є факт, що в Україні склалась суперечлива ситуація: з одного боку, на ринку праці існує значний дефіцит кваліфікованих фахівців робітничих професій, з іншого – перевиробництво кадрів з вищою освітою. Таким чином, проблема професійної орієнтації і якості професійної підготовки учнівської молоді в умовах професійно-технічної освіти набула особливої гостроти та актуальності.

Одним з напрямів особистісного зростання майбутнього фахівця є формування його професійної ідентичності. Незважаючи на те, що цій проблемі у світовій та вітчизняній науці приділялась значна увага, більшість праць присвячена вивченню професійної ідентичності студентів вишів (майбутніх вчителів, психологів, медиків, юристів тощо). Таким чином, проблема розвитку професійної ідентичності в майбутніх представників робітничих професій, на наш погляд, залишалась недостатньо опрацьованою.

Метою нашої статті є висвітлення результатів, отриманих в ході емпіричного дослідження професійної ідентичності учнів ПТНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Професійну ідентичність досліджували М. М. Абдуллаєва, Н. В. Антонова, А. С. Борисюк, Г. В. Гарбузова, В. Л. Зликов, Н. Л. Іванова, О. П. Єрмолаєва, Є. В. Конєва, Н. І. Кривоконь, Г. В. Ложкін, Л. М. Мітіна, Ю. П. Поваренков, І. Ю. Хамитова, Є. В. Чорний, Л. Б. Шнейдер, професійну ідентифікацію – С. О. Лукомська, В. Ф. Сафін, І. В. Соколова та інші.

Викладення основного матеріалу.

Результати аналізу змісту поняття професійної ідентичності особистості в сучасних наукових дослідженнях (А. С. Борисюк, Н. В. Євтешина, Е. П. Єгорова, О. Я. Ємельянова, О. М. Коропецька, Є. В. Чорний, Л. Б. Шнейдер та інші) дають підстави розглядати професійну ідентичність як динамічне утворення, феномен, що розвивається в процесі професійного становлення та сприяє самореалізації особистості, усвідомленню себе представником певної професії та професійної спільноти. Професійна ідентичність, на думку авторів, є характеристикою суб'єкта праці, обумовлює цілісність, тотожність і визначеність у професії, сприяє фаховій адаптації та ефективному кар'єрному зростанню, базується на професійних складових: компетентності, придатності і спрямованості (інтересі до роботи).

Професійна ідентичність учня ПТНЗ розглядається нами як динамічне психологічне утворення, усвідомлена приналежність до певної професії та професійної спільноти, результат поступової професійної ідентифікації та самоідентифікації, основу якого складають професійний вибір та психологічна готовність до обраної професійної діяльності. Професійна ідентичність учнів ПТНЗ формується та розвивається в ході професійного та особистісного самовизначення, професійного становлення під впливом різноманітних умов і чинників (зовнішніх і внутрішніх) та має рівні розвитку (неусвідомлена, частково усвідомлена, усвідомлена). Для дослідження професійної ідентичності було виділено такі компоненти: когнітивно-рефлексивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, проектно-поведінковий, діяльнісно-практичний.

Виокремлені в рамках компонентів показники дозволили дослідити феномен професійної ідентичності учня ПТНЗ більш детально. Так, до когнітивно-рефлексивного компоненту було віднесено професійний «Я-образ», знання вимог до обраної професії, відповідність професії інтересам і прагненням учнів, відповідність особистісних якостей вимогам професії, рівень рефлексії; до мотиваційно-ціннісного – професійну спрямованість, професійну мотивацію, цінності, ідеали, відповідність між особистісними та професійними цінностями, рівень самоповаги; емоційно-вольового – індекс задоволеності обраною професією, прояв вольових якостей в процесі оволодіння обраною професією, самооцінка;

проектно-поведінкового – сформованість професійної мети, чіткість цілей на майбутнє, спрямованість особистості, наявність/відсутність прагнення до зміни професії, особистісну активність, діяльнісно-практичного – академічну успішність за предметами професійного циклу, особистісне ставлення до діяльності, успішність використання знань професійних знань та вмінь на практиці.

Відсотковий розподіл осіб з певним рівнем професійної ідентичності відображено на рисунку 1: близько половини учнів ПТНЗ мають середній рівень розвитку професійної ідентичності, біля третини – високий та 7,5 % – низький рівень професійної ідентичності.

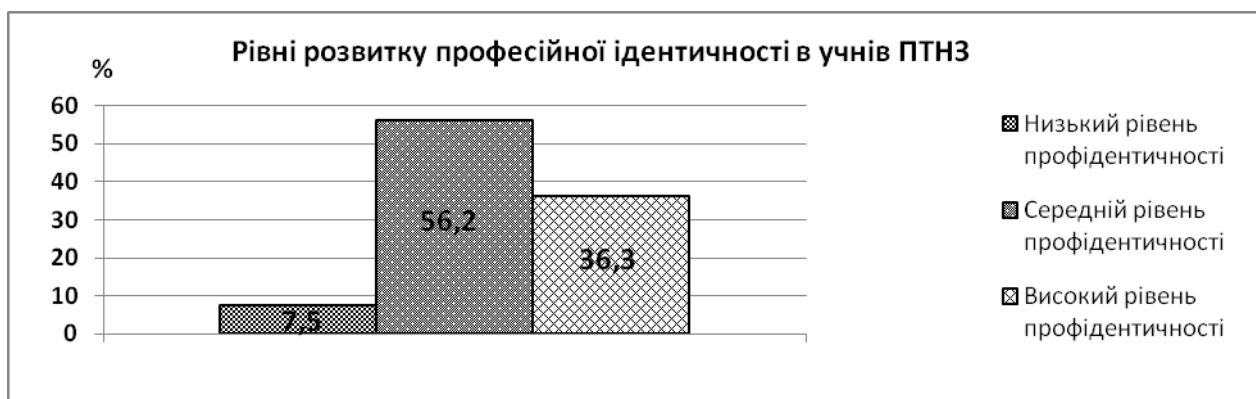

Рис. 1. Рівні розвитку професійної ідентичності учнів ПТНЗ (N=148).

Виявлено також, що всі компоненти професійної ідентичності в учнів ПТНЗ мають середній рівень розвитку. Однак, більш сформованими порівняно з іншими є емоційно-вольовий та діяльнісно-практичний компоненти, далі – проектно-поведінковий та когнітивно-рефлексивний. Нижчими є кількісні значення за мотиваційно-ціннісним компонентом, але він також знаходиться у межах середнього рівня.

Отримані в процесі дослідження результати дозволили виявити показники компонентів професійної ідентичності, що потребують більшої уваги. У складі мотиваційно-ціннісного компоненту це професійна спрямованість (47% учнів мають середній, а 8,2% низький рівень її розвитку), професійні цінності (не сформовані у 38,5% учнів; а для 32,4% учнів обрана професія не є цінною); професійна компетентність як кар'єрна цінність (найнижча серед інших, 6,6 б); особистісні і життєві цінності (узгоджуються з цінностями професії і професійної спільноти у 45,3% опитаних); професійні ідеали (відсутні у 25-50% учнів), когнітивно-рефлексивного компоненту – сформованість професійного «Я-образу» (в самоописах учнів навчальні характеристики переважають над професійними (відповідно 54,8% та 45,2%); образ представника майбутньої професії є недостатньо сформованим у 51,4% учнів. Потребують розвитку також показники проектно-поведінкового компоненту (сформованість професійних цілей, шляхів їх досягнення (41,9% учнів визнають, що інколи не розуміють, чого хочуть від майбутнього професійного життя) і діяльнісно-практичного (ставлення до роботи, академічна успішність (високі бали з професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки мають 52,7% учнів), емоційно-вольового (ставлення до обраної професії та себе як її представника (тільки у 41,2% є позитивне), вольові якості особистості (у більшості учнів відповідають середнім значенням (34,9 б.).

Дослідження статусів професійної ідентичності в учнів ПТНЗ дозволило глибше зануритися в розуміння сутності феномену професійної ідентичності, виявити зв'язки між різними статусами та компонентами професійної ідентичності.

За результатами опитування розподіл статусів професійної ідентичності в учнів, які оволодівають у професійно-технічних навчальних закладах різноманітними професіями сфери послуг має такий розподіл: невизначений 2,8%, нав'язаний 1,3%, мораторій 45,5%; сформований 50,4%.

Аналіз відмінностей у статусах професійної ідентичності учнів в процесі навчання дає змогу зробити наступні висновки:

1) Кількість учнів зі статусом сформованої професійної ідентичності зростає на 12,2% від першого до третього курсу, що може вказувати на вплив тривалості та умов навчання на розвиток професійної ідентичності. Водночас, загальні показники за статусом сформованої професійної ідентичності складають тільки 56,3%, що свідчить про необхідність поглиблення, розширення та удосконалення форм та методів роботи з учнями в цьому напрямі.

2) Зміни чисельності учнів із статусом мораторію мають дві тенденції: зменшення кількості учнів з даним статусом від першого до другого курсів та збільшення (але не таке значне) між другим та третім курсами. Даний факт можна пояснити особливостями змісту програми та організацією навчального процесу в середніх спеціальних навчальних закладах, а саме, занурення учнів з перших днів навчання у вивчення фахових предметів та проходження виробничої практики на підприємствах. Вже за 1,5 роки учні опановують робітничу професією (відповідно це відбувається в середині другого року навчання). На нашу думку, певна професійна визначеність, набуті знання сприяють зменшенню кількості учнів зі статусом мораторію. В той же час цей показник залишається доволі високим (41,8%), що може демонструвати продовження у значної частини учнів кризи професійної ідентичності, причинами якої можуть бути: руйнація ілюзорних уявлень про професію, відсутність чіткої професійної «Я-концепції», невідповідність між вимогами до майбутнього фахівця та особистісними якостями, інтересами, уподобаннями учнів тощо. Саме тому, виникає необхідність додаткової роботи з ними педагогічного персоналу, зокрема, психолога, майстрів виробничого навчання.

3) Статуси нав'язаної та невизначеної професійної ідентичності мають подібну динаміку протягом навчання, а саме незначне підвищення кількості учнів з даними статусами між першим та другим курсами та відсутність учнів з даними статусами на третьому курсі.

4) Навчання у професійно-технічному навчальному закладі з одного боку сприяє розвитку професійної ідентичності учнів, з іншого – виявляє кризи професійної ідентичності.

Зв'язки між статусами та компонентами професійної ідентичності виявлено за допомогою методів математичної статистики (коефіцієнт Пірсона): констатуємо високу кореляційну значущість (двосторонню) на рівні 0,01 (**) та 0,05 (*) між когнітивно-рефлексивним компонентом і статусами невизначеної (-,253**), сформованої профіідентичності (,333**) та мораторію (-,158*); мотиваційно-ціннісним компонентом і статусами невизначеної (-,270**), сформованої (,353**) професійної ідентичності та мораторію (-,234**); проектно-поведінковим компонентом ~ статусами невизначеної (-,383**), сформованої (,440**) професійної ідентичності і мораторію (-,253**); емоційно-вольовим компонентом і статусами невизначеної (-,318**) та сформованої профіідентичності (,285**); діяльнісно-практичним ~ статусами невизначеної (-,305**) і сформованої профіідентичності (,216**). Таким чином, статус невизначеної професійної ідентичності має зворотний, а статус сформованої профіідентичності – прямий кореляційний зв'язок з усіма компонентами професійної ідентичності. Статус мораторію (кризи) ідентичності має зворотні кореляційні зв'язки на значущому рівні з когнітивно-рефлексивним, мотиваційно-ціннісним, проектно-поведінковим компонентами. Між компонентами професійної ідентичності та статусом нав'язаної професійної ідентичності кореляційних зв'язків на значущому рівні не виявлено.

Одним із завдань дослідження було виявлення чинників розвитку професійної ідентичності учнів в умовах набуття ними робітничої професії у професійно-технічному навчальному закладі.

Чинники формування та розвитку професійної ідентичності досліджували і висвітлювали в своїх наукових працях А. С. Борисюк, І. А. Дружиніна, Є. В. Єгорова, О. Я. Ємельянова, В. О. Кеніг, Л. Б. Матвєєва, Н. І. Пілат, Л. Б. Шнейдер та інші.

За результатами впливу на становлення професійної ідентичності, науковцями виділено: об'єктивні – суб'єктивні (Є. В. Єгорова), зовнішні – внутрішні (Г. В. Гарбузова, Л. Б. Шнейдер); позитивні – негативні (А. С. Борисюк) чинники. Як зазначають автори, значення чинників розвитку професійної ідентичності змінюється залежно від етапу професійного циклу людини (професійне самовизначення, професійне навчання, пошук роботи, працевлаштування, професійна адаптація тощо). За основу, в процесі наукового дослідження було взято

тлумачення змісту поняття «чинник», запропоноване О. М. Степановим [2, с.374] та С.І. Ожеговим [1, с.736], а саме «причина, умова, рушійна сила», що має вплив на розвиток профідентичності особистості. Було виділено дві групи чинників розвитку професійної ідентичності – зовнішні (об'єктивно-організаційні, психолого-педагогічні) та внутрішні (індивідуально-психологічні). До об'єктивно-організаційних віднесено: відповідність навчальних програм вимогам до підготовки фахівців відповідного профілю, співвідношення між професійно-практичною та професійно-теоретичною підготовкою, організація виробничого навчання і практики, кваліфікація педагогічного персоналу, традиції навчального закладу; до психолого-педагогічних профвідбір на етапі вступу до навчального закладу, професійні династії, соціальна значущість, престижність обраної учнем професії, психологічний клімат колективу, інтерактивні форми навчання (тренінг); до індивідуально-психологічний вік (юнацький, сенситивний), професійний вибір; індивідуально-психологічні особливості учнів (професійно важливі якості, особистісна професійна активність), усвідомлення професійної приналежності.

Аналіз зовнішніх чинників в закладах, де проводилось дослідження виявив наступне:

Навчальні програми відповідають профілю підготовки.

Співвідношення між професійно-практичною підготовкою (виробниче навчання, практика) та загально-професійною і професійно-теоретичною має відмінності: при підготовці за професією «5123» (офіціант 3,4 розрядів, бармен 4 розряду) становить відповідно – 60,4% (практична) до 39,6% (теоретична); в навчальних планах з підготовки молодших спеціалістів ресторанного обслуговування переважає теоретична підготовка – 77,7%.

Навчальний заклад, в якому здійснювалося дослідження має досвідчений кадровий склад викладачів (про що свідчать дипломи і грамоти департаменту освіти, підручники, випущені за авторством педагогів, результати атестації педагогів тощо).

Традиції навчального закладу «Посвята в професію», професійні конкурси «Кращий за професією», предметні тижні, зустрічі із випускниками училища, які досягли висот в професії тощо сприяють професійному становленню учнів.

Рекомендації психолога за результатами професійного відбору при вступі мають для адміністрації переважно ознайомчий або дорадчий характер оскільки в умовах відсутності конкурсу при вступі до ПТНЗ приймають майже всіх абітурієнтів.

Виявлено зв'язки на високому рівні значущості між наявністю в оточенні учнів людей, які працюють за обраною ним професією та проектно-поведінковим (,265**) компонентом професійної ідентичності, а також особистісною професійною активністю учнів (,269**).

Вважають, що обрана ними професія є престижною в суспільстві 62,2 % учнів.

Дослідження впливу навчання і практики на формування та зміну уявлень про майбутню професію дозволяє констатувати, що учні позитивно оцінюють професію, якщо в ході навчання і практики отримали гарні, якісні, сучасні ЗУН, які мають можливість застосувати, удосконалити, творчо використати; сформували позитивне ставлення до майбутньої професії; успішно пройшли процес адаптації та ототожнення в професійних колективах; мали нагоду зрозуміти, що можуть отримувати за свою працю гідний заробіток та мають можливість здійснення кар'єрного зростання.

Психологічний клімат в навчальному закладі, де проводилось дослідження ~сприятливий.

Серед внутрішніх (індивідуально-психологічних) чинників розвитку професійної ідентичності учнів ПТНЗ сприятливим є вік учнів – юнацький (сенситивний для освоєння професії); частково сприятливими: професійний вибір («людина-людина» як провідний предмет праці притаманний тільки 41,6% майбутніх барменів-офіціантів, 37,6% майбутніх продавців і товарознавців-комерсантів); відповідність особистісних якостей учнів вимогам професії (становить 66,6%); усвідомлення приналежності до обраної професії та професійної спільноти (притаманне 49,3% учнів); особистісна професійна активність (її високий рівень розвитку виявлено тільки у 16 % учнів). Вагомість останнього підтверджується і результатами математичної статистики, які вказують на прямий кореляційний зв'язок (,594**) між професійною ідентичністю та особистісною професійною активністю.

Проведення факторного аналізу з використання програми SPSS дозволило опрацювати значний масив даних та обрати оптимальну кількість факторів, що були об'єднані у дві групи – зовнішні та внутрішні (рис.2). Кількісний склад та розподіл поясненої дисперсії вказують на більшу значимість у розвитку професійної ідентичності внутрішніх факторів. Отримана факторна модель пояснює 55% загальної дисперсії, що є цілком задовільним з огляду на поставлене завдання – виявлення тенденцій взаємодії між окремими факторами становлення професійної

ідентичності учнів ПТНЗ. Вага кожного з факторів має такий розподіл: фактор 1 «Професійний саморозвиток» та фактор 2 «Позитивне емоційне забарвлення професійного становлення» по 16% поясної дисперсії; фактор 3 «Зовнішня активізація професійного розвитку» – 12%; фактор 4 «Активність і спрямованість» – 11%.

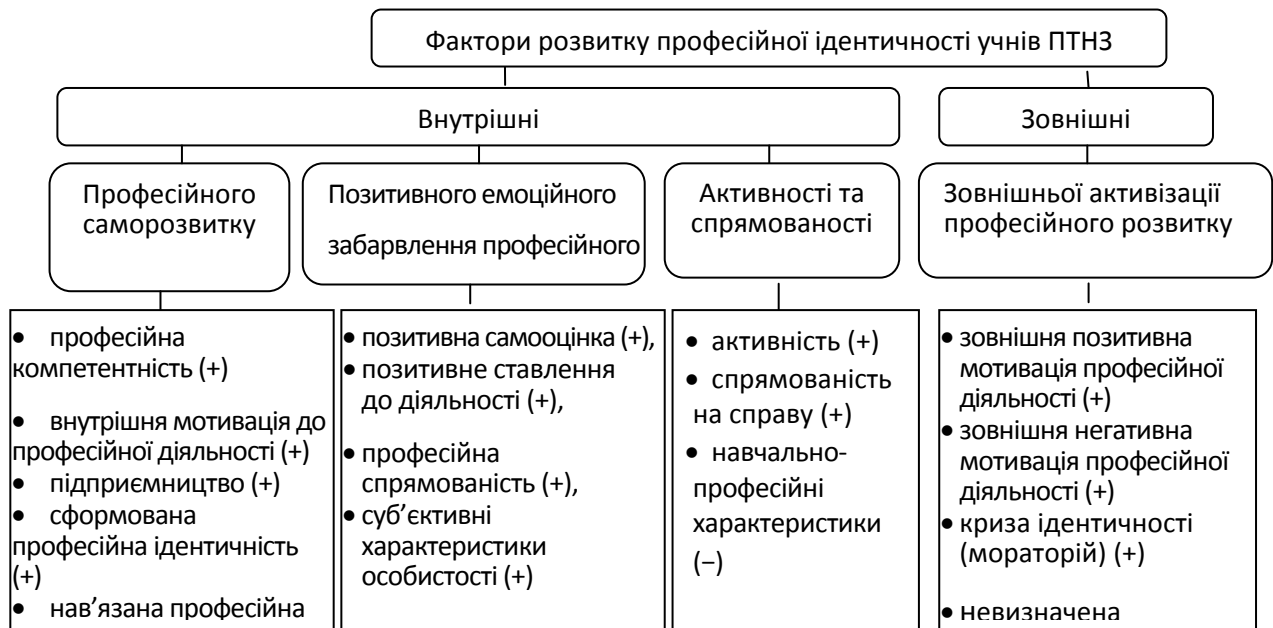

Рис. 2. Фактори розвитку професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів (“+” вказує на пряму, а “-” на зворотну кореляцію між показниками в межах одного фактору)

Як основний для розвитку професійної ідентичності особистості учнів ПТНЗ було виділено фактор «професійного саморозвитку».

Виявлено прямий кореляційний зв'язок між «низьким» та «середнім» рівнями саморозвитку та позитивним емоційним забарвленням професійного становлення. Із зростанням рівня професійного саморозвитку (в діапазоні від “нижче середнього” до “вище середнього”) зростає значення зовнішньої мотивації діяльності (відповідно можна передбачити, що працює метод “батого” і “пряника”). Прямий кореляційний зв'язок з фактором “активності і спрямованості” спостерігається переважно при високих рівнях професійного саморозвитку.

Спираючись на отримані результати, можна зазначити, що при низькому рівні професійного саморозвитку важливе значення має переживання учнями позитивних емоцій від початкового знайомства з професією, набуття перших знань та вмінь з обраної професії. Цьому, на нашу думку, може сприяти залучення учнів з перших днів професійного навчання до практичних занять в самому професійно-технічному навчальному закладі та на базових підприємствах, в процесі яких учень оволодіває основами професії. Особливе значення це має для учнів із статусом нав'язаної професійної ідентичності оскільки для успішного становлення в них сформованої професійної ідентичності необхідним є формування особистого позитивного ставлення до майбутньої професійної діяльності та членів професійної спільноти.

При середньому рівні професійного саморозвитку зростає значення оцінно-оперативного впливу на учнів. Поряд з позитивною кореляцією з чинником позитивного емоційного забарвлення професійного становлення додається чинник зовнішньої (позитивної та негативної) мотивації професійної діяльності, що може вказувати на ефективність на даному етапі корекційного впливу професійної спільноти на успішне становлення учня майбутнього професіонала. Особливо це є актуальним для учнів, що перебувають у станах невизначеної професійної ідентичності та мораторію.

При високому рівні саморозвитку поряд із чинником активності і спрямованості в практичній діяльності знову спостерігаємо пряму кореляцію із чинником емоційного забарвлення професійного становлення. Різниця, на

нашу думку, буде полягати в тому, що на початковому етапі (при низькому рівні саморозвитку) позитивні емоції супроводжують оволодіння простими робітничими навичками та вміннями, а на заключному – вони виникають в від можливості творчої самореалізації в професії; розуміння власної професійної компетентності та самостійності, що є більш важливим для учнів із сформованою професійною ідентичністю.

Використання коефіцієнта Краскела-Уолліса дозволило виявити статистично значущі відмінності у показниках професійної ідентичності між учнями різних курсів та спеціальностей. Так, з першого по другий курс відбувається зростання об'єктивних самохарактеристик ($F=8,146^{**}$) та зниження професійної спрямованості ($F=7,144^*$), позитивних характеристик ставлення до діяльності ($F=4,423^*$), суб'єктивних самохарактеристик ($F=7,349^{**}$), нав'язаної професійної ідентичності ($F=6,725^*$). З першого по третій курс – зниження альтернативної професійної ідентичності ($F=8,345^*$).

В таблиці 1 представлено статистично значущі відмінності у показниках профіідентичності, виявлені за допомогою коефіцієнта Краскела-Уолліса в учнів ПТНЗ, що отримують різні спеціальності сфери послуг.

Таблиця 1

Значущі відмінності у показниках професійної ідентичності учнів різних спеціальностей (обробка даних за коефіцієнтом Краскела-Уолліса)

Показник	F	Спеціальності, що мають найвищі значення	Спеціальності, що мають найнижчі значення
Професійна ідентичність (загалом)	9,333*	Б-О	П
Мотиваційно-ціннісний компонент профіідентичності	8,843*	РО	П
Емоційно-вольовий компонент профіідентичності	12,478**	Б-О	П
Статус невизначеної профіідентичності	21,707**	Б-О-К	Б-О
Статус нав'язаної профіідентичності	12,635*	Б-О-К, П	Б-О
Статус мораторію профіідентичності	19,890**	Б-О-К, П	Б-О
Альтернативна профіідентичність	8,345*	П	РО
Професійна спрямованість	17,377**	Б-О-К	Т-К
Особистісна професійна активність	8,870*	Б-О	Т-К
Позитивна самооцінка	8,430**	Б-О-К	П
Негативна самооцінка	15,288**	Б-О-К	П
Об'єктивні характеристики	15,959**	П	Б-О-К
Позитивне ставлення до діяльності	13,160**	Б-О	П

де, Б-О бармен-офіціант, Б-О-К бармен-офіціант-кухар, П продавець, РО молодший спеціаліст з ресторанного обслуговування Т-К товарознавець-комерсант.

Таким чином, дослідження по-перше, виявило певну специфіку у розвитку професійної ідентичності в учнів різних спеціальностей, а саме: майбутні бармени-офіціанти та молодші спеціалісти з ресторанного обслуговування мають найвищі кількісні значення за мотиваційно-ціннісним, емоційно-вольовим компонентами професійної ідентичності, особистісною професійною активністю та позитивним ставленням до діяльності, продавці – за альтернативною професійною ідентичністю; по-друге, отримані результати вказують на доцільність пошуку шляхів удосконалення процесу

професійного навчання у ПТНЗ з метою розвитку професійної ідентичності учнів.

Основні перспективи подальших розробок полягають у вивченні професійної ідентичності учнів ПТНЗ інших спеціальностей, розширенню засобів підвищення ефективності психолого-педагогічного впливу на розвиток їхньої професійної ідентичності.

Література

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: ок. 57 000 слов / Под ред. Чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус.яз., 1986. – 797 с.
2. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. Степанов О.М. – Київ: Академвидав, 2006. – 424 с.– (Енциклопедія ерудита).